

CORNEL UNGUREANU
(3 august 1943 – 19 noiembrie 2025)

Grațiela BENGA-ȚUȚUIANU
(Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu”,
Filiala din Timișoara a Academiei Române)
gratielabenga@yahoo.com

Când mi-a trimis pe e-mail evocarea profesorului Alexandru Ruja, am stabilit că ne revedem în următoarele două săptămâni. La „Orizont”, ca întotdeauna.

Între timp, a plecat. Discret, așa cum a fost mereu.

La redacție, biroul lui e gol.

Au fost odată...

În prima jumătate a anilor '90⁴⁸, studentă fiind la Literele timișorene, am urmat un curs de „Literatura exilului”. Așa l-am cunoscut pe profesorul Cornel Ungureanu: povestind despre naufragiu și întoarcere *acasă*. Sau despre ruperea de rădăcini. Despre Mircea Eliade și Emil Cioran, despre Paul Goma și Oana Orlea. Era reflexiv și pătimăș, savant și fascinant ca un personaj din afara convențiilor curente. Ubicuu, fără fașoane, neastâmpărat, tonic, imprevizibil. Provocator. Întrebările lui, lansate fără avertisment în timpul cursului, făceau studenții să tremure, copleșiți de anvergura celui care le vorbea, dar și de uimitoarea sa deschidere spre dialog. Să iei notițe, să îl asculți? Cei mai mulți colegi aveau dilema aceasta, pentru că nimic din ceea ce rostea nu trebuia pierdut. Un detaliu minor își revela mai târziu mesajul esențial, o digresiune funambulescă își arăta, când ne așteptam mai puțin, rostul. Despre exil vorbea pe-atunci nu un profesor, ci Profesorul.

La un seminar despre Emil Cioran, a cerut să vorbească cineva despre *Istorie și utopie*. N-a îndrăznit nimeni. Cu o voce sacadată, m-a ales pe mine. Eram de o timiditate cronică și evitam cu obstinație să vorbesc la seminare. Singurele prilejuri în care reușeam să-mi smulg nodul din gât erau examenele, când presiunea îl arunca afară ca pe un dop de care e obligatoriu să scapi. Așa s-a întâmplat atunci, la seminar, în fața Profesorului. Am vorbit minute în șir, fără întrerupere. Iar în pauză, în agitația de pe holuri, Profesorul mi-a cerut să scriu ceva. Orice. Și să-i aduc ce am scris, după trei zile. La „Orizont”. Așa a început, pentru mine, o istorie care, înainte cu o oră, fusese numai o utopie. Asemenea istorii, în diverse variante, au trăit mulți, foarte mulți dintre cei care au legătură cu viața culturală. Sunt sigură că își aduc aminte.

Șantierul

Primele două cărți publicate de Cornel Ungureanu în anii '70 au schițat importanța literaturii provinciei în configurarea literaturii naționale. Îndrăzneau să așeze criteriul estetic față în față cu un altul, menit să cartografieze un spațiu care, înainte de a fi definit ca marginal, era cu precădere un spațiu cultural. Pe fundalul zbuciumat al dezbaterilor care au adus în prim-plan globalizarea, cărțile lui Cornel Ungureanu puneau în discuție conceptele sensibile de valoare culturală, de recuperare, de regionalizare, reteritorializare. Dar și de (re)deschidere a hotarelor culturale, spre o mai bună înțelegere a identității care poartă în ea, uneori bine ascunsă, o matrice. O paradigmă, chiar și în varianta ei „anti”. Sau un (anti)model.

⁴⁸ Această aducere-aminte a deschis, cândva, alt text. V. Grațiela Benga, *Despre unele întâlniri miraculoase*, „Orizont”, XXV, 2013, nr. 8, p. 6-7.

În 1975, când a apărut *La umbra cărților în floare*, viziunea criticului și istoricului literar nu era încă bine încheată, deși preocupările sale se lăsau ghicite mai ales în cronici. Tânărul de atunci avea talent. Avea un stil – de care nu îi era teamă și pe care nu încerca să-l ascundă. Avea inventivitate și își îngăduia libertățile unui discurs ce aducea în pagina de critică literară vibrația unei piese de teatru. Studiul critic se însuflețea (și) prin personaje, prindea ritm (și) prin dialoguri. Pe Cornel Ungureanu îl atrăgeau expresivitatea rafinată și ironia. Nu de puține ori, apetența confesivă. Toate se topeau într-o critică neconvențională, pe o structură secvențială dincolo de care se distingeau interesul pentru analogiile revelatoare și vocația sintetică. În *La umbra cărților în floare*, livrescul nu era nici emfatic, nici steril. Mai degrabă, natural și sprintar. Luat în serios și parodiat, deopotrivă.

Proză și reflexivitate, cartea publicată doi ani mai târziu, dar și *Contextul operei* (1980) au schimbat oarecum perspectiva. Criticul acorda spații largi informațiilor contextuale, îmbinând arheologia biografiilor cu investigația documentară. Devenea tot mai limpede căutarea unor soluții alternative. Sau explorarea acelor căi subterane prin care literatura își poate reconfigura relieful și reîmprospăta dinamica. Se lasă observate, prin urmare, încă din primele cărți, intuiții cu efecte importante în următoarele proiecte. Cele două volume din *Imediata noastră apropiere* decupau un spațiu literar, Banatul, despre care nu se vorbea îndeajuns. Ioan Popovici-Bănățeanul, Anișoara Odeanu, Cora Irineu, Maia Belciu, Virgil Birou, Petru Sfetca, George Suru (re)deveneau personajele unei lumi abandonate, însă nu mai puțin mirabile. Înainte de toate, erau personajele unei lumi vii – cu toată (sau mai ales prin) rațiunea contradictorie care o organiza. Anti-canonice, situate mereu în răspăr cu formulele tradiționale ale istoriei și criticii literare, Cornel Ungureanu s-a aventurat să regizeze un spectacol-colaj de interpretări, memorialistică, reportaje și transcrieri, fără a evita angajarea teoretică afirmată limpede – și atunci, și în cărțile următoare. De la *Imediata noastră apropiere*, scenariul critic pentru care optase Cornel Ungureanu a urmat cu fidelitate articularea unor idei esențiale: raportul complementar dintre Centru și margine, mitul provinciei și nostalgia imperială, relația dintre spiritul locului și un anumit *Zeitgeist*, fascinația comparatistă prin care se așază alături opere și scriitori ce aparțin unor subtile vecinătăți geografice și spirituale. „Nimeni nu poate înțelege Banatul dacă nu apelează la culturile din «imediata apropiere». Prin extindere, nimeni nu poate înțelege cultura română așa cum se cuvine dacă ignoră culturile din vecinătate. Comparatismul nostru nu trebuie să înceapă de la literatura engleză și franceză, ci de la cele de limbă germană, maghiară, sârbă ș.a.m.d.”, explică autorul în *Mitteleuropa periferiilor* (2002). Schițat în primele cărți, conceptul de geografie literară devine un reper stabil în opera lui Cornel Ungureanu după anul 2000, prin *Mitteleuropa periferiilor*, prin volumele de *Geografia literaturii*, prin *Istoria secretă a literaturii române* (2007), unde geografia literară se întâlnește cu un alt concept fundamental, de mare succes în secolul al XIX-lea, însă abandonat după 1945 (alături de concepte anatemizate ca Mitteleuropa și Europa Centrală): geopolitica.

Demersurile lui Cornel Ungureanu nu au fost uniforme. Nici rectilinii. Istoria și critica literară au întretăiat cu îndrăzneală experimente diaristice, monografii atipice (*Introducere în viața și opera lui Petru E. Oance* poate fi exemplară) sau cărți concentrate asupra literaturii din exil (*La vest de Eden și Mircea Eliade și literatura exilului*). Vocație a risipirii? Efort diseminant? Cărțile lui Cornel Ungureanu au o viziune căreia nu-i lipsesc nici unitatea, nici individualitatea. Unitatea e asigurată de rețeaua conceptuală, de instrumentarul metodologic și de flexibilitatea comparatistă. Individualitatea e dată de autoreferențialitatea explicită, dar și de eterogenitatea majorității cărților, care forțează granițele convenționale și trasează direcțiile multiple de investigare. Explorările lui Cornel Ungureanu s-au desfășurat aproape întotdeauna radial. Proiectele de arheologie și de geologie literară (care descoperă artefacte și studiază formarea, alcătuirea și dezvoltarea identității

artistice), demersurile comparatiste și de interpretare a operei s-au întâlnit într-un punct, pentru a se despărți din nou. S-au reunit și s-au deschis crescând exponențial, astfel încât orice finalizare a lăsat loc altor inițiative, ca pe un *șantier* aflat în neobosită expansiune.

Un astfel de șantier a fost *Geografia literaturii române, azi*, al cărei prim volum a apărut în 2003: a redeschis granițele și a cartografiat spațiile culturale românești. A recuperat imagini pierdute și creații uitate, fără să forțeze restaurarea unor utopii retrospective. Era nevoie ca volumele ce alcătuiesc *Geografia literaturii române, azi* să fie revăzute și reeditate. La apariție, au deschis un evantai de interogații deoarece (prin folosirea unor instrumente care lăsau cale liberă unei neobișnuite imagini de ansamblu) au zdruncinat eșafodajul canonic al istoriei literaturii. Mai exact, *Geografia literaturii române, azi* descria contexte culturale, creiona un spațiu matricial, urmărea relațiile literaturii cu alte tipuri de discurs și investiga subteranele prin care literatura română se racorda la literatura europeană, pe direcția sud-est sau spre Europa Centrală – acoperind, așadar, un orizont de preocupări care se întindea de la balcanism la policentrism.

În câmpul literar românesc, Cornel Ungureanu a impus un concept și a deștelenit un teren al cărui potențial (metodologic) fusese desconsiderat. Începutul se ivise în 2002: în *Introducerea la Geografie literară*, criticul nota rolul variabil al geografiei în investigațiile istoricilor literari, de vreme ce nici G. Călinescu, nici Ion Negoitescu, nici Nicolae Balotă nu o ignoraseră cu totul. Dar, așa cum a înțeles-o Cornel Ungureanu, geografia (literară) intră într-un angrenaj metodologic: poate decupa identitatea regională a literaturii, ceea ce nu înseamnă trasarea unor hotare și regionalizarea operată cu avântul justificărilor secesioniste. Perspectiva din care a privit Cornel Ungureanu se afla în apropierea unghiului din care se conturase teoria lui Michel Collot, pentru care obiectul geografiei literare (a cărei relevanță derivă din evoluția științelor sociale sau din cadrul mai larg al mutațiilor epistemologice generale) e înscrierea literaturii în spațiu și/ sau reprezentarea locurilor în textele literare.

De la locuri geografice concrete și spații literare abstracte (distincție care apare și în observațiile lui Michel Collot) a plecat Cornel Ungureanu când a demarat proiectul geografiei literaturii. După exact treizeci de ani, în 2023, a oferit o nouă hartă, la o altă scară. *Geografia literară a României* (I, 2023, II, 2024). Mai concis decât cel care deschisese primul volum al *Geografiei literaturii române, azi*, *Argumentul* a stabilit, de la bun început, importanța unei așezări spațiale a temelor, obsesiilor și proiectelor care au coagulat o literatură. Susținut de concluziile lui Giddens cu privire la fazele globalizării și nuanțând (polemic și cu un îndreptățit ocol spre non-locurile lui Marc Augé) și de remarcile lui John Tomlinson despre efectul distrugător al modernității globale, Cornel Ungureanu a pledat pentru capacitatea geografiei literare de a extrage un șir de valori culturale din paradigma negativă în care fuseseră, stăruiitor, plasate. Poate că salva, „în ultimă instanță, chiar tradiția literară majoră.” (vol. I, 8). Și puțin mai departe: „Nu trebuie să ignorăm faptul că literatura trăiește, prin succesivele ei despărțiri, un proces de alienare. Ne îndepărtăm, prin literatură, de fenomenul originar – de dimensiunile originare ale ființei. Trădăm identitatea noastră. Scrisul pare, pentru unii maeștri ideologi, a adăposti și maladii alienante. Utopiile retro nu sunt decât încercări de a restabili o ordine considerată mai bună - de a restaura un paradis pierdut. *Geografia literară* vrea să recupereze imaginile pierdute, abandonate, creațiile uitate ale unui timp important pentru cultură fără să solicite restaurările aberante ale utopiilor retro. Imagini magnifiate sau șterse de centralizările ce au urmat celor două uniri. [...] Cele cinci secțiuni încearcă o redeschidere a granițelor, dar și o cartografiere firească a spațiilor culturale românești.” (vol. I, 12)

Prin urmare, coordonatele în jurul cărora s-a cristalizat logica internă a *Geografiei literaturii române* au fost stabilite de redescoperirea unor imagini mărite, estompate sau șterse

(*recte* imagini distorsionate sau uitate). Calibrarea metodologică și fluxul acestor recuperări au ținut laolaltă volumul ca *întreg* – pentru că altfel s-ar fi putut desface în felii analitice ale căror configurații să sufere de un deficit de coerență. Or, conexiunile dintre locuri (geografice) și spații (literare), dar și randamentul calitativ al reprezentărilor, pus frecvent în valoare de criticul literar, au armat structura de rezistență a investigației, în ansamblul ei.

În comparație cu volumele apărute în prima decadă a anilor 2000 și dedicate câte unei regiuni, *Geografia literară a României* a adus câteva diferențe. De această dată, materialul a fost organizat numai în două opuri, fiecare dintre ele adunând examinările mai multor regiuni. Primul dintre ele includea Muntenia, Moldova, Bucovina și Basarabia, al doilea era gândit să înglobeze Transilvania și Banatul. Deosebirilor de structură li s-au adăugat unele de conținut, deoarece Cornel Ungureanu a renunțat la câteva subcapitole (de pildă, *Mircea Ciobanu și redescoperirea geografiei mi(s)tice*), a adăugat segmente noi, care aduceau în atenție nume lansate în intervalul scurs între 2003 și 2023 (e cazul Andreei Răsuceanu, de exemplu) sau a completat vechea geografie cu reliefuri pe care paginile mai vechi nu le cuprinseseră.

Dacă reducem examinarea comparativă la o singură regiune, Muntenia, ies în evidență mai multe microsecțiuni noi: notațiile despre baladele brăilene ale lui Nicolae Grigore Mărășanu, constatările despre dreptul de a spune „Nu” al lui Marin Mincu și observațiile despre reasezările lui Macedonski, Arghezi și Galaction. Sau paginile despre poezia Ilenei Mălăncioiu, care a intrat în literatură sprijinită pe „o amintire”, pe „un fel de a trăi, de a crede” (vol. I, 224). Ori considerațiile despre Dan Stanca, „ultimul din generația ezoterică” (p. 228), analiza deterritorializărilor din proza lui Gabriel Chifu sau evocarea scriitorilor insulei Ada Kaleh, cu un accent pus pe proza lui Constantin Severin și „bibliotecile încă la suprafață” (vol. I, 331).

Modificările de conținut pe care le-a adus *Geografia literară a României* în raport cu volumele de la începutul anilor 2000 au fost completate de fasonări ale unor elemente paratextuale, care nu atrăgeau modificări de profunzime ale sensurilor analizei, dar sugerau atenția cu care criticul îi așeza pe scriitori față în față cu opera. Alteori, literaturii i s-au adăugat afinități și un arbore genealogic care fac parte din inventarul de forme ale filiației. Bunăoară, *Moromete și țările urmașilor săi*, din volumul *Muntenia*, a devenit *Marin Preda și țările urmașilor săi*, aglutinând detalii extrase din întâlnirile dintre existență și tipurile de discurs, cu valențele lor estetice și etice. Întorcându-ne spre Macedonski și Mateiu Maragiale, e de remarcat că reprezentările negative ale descendenței genealogice încă au resurse de prospectat – pe fundalul unei culturi marginale care transferă moștenirea într-un registru al ilegitimității.

Desigur, traseele de investigare rămân deschise și de la ele se ramifică mereu altele. Aș adăuga că, în opinia mea, de pe harta moștenirilor s-ar putea extrage, mai departe, o serie de forme genealogice (în accepția pe care Georges Didi-Huberman i-o dă acestei sintagme în *Imaginea-matrice*), coagulate în jurul legăturii cu etosul comunitar și prelungite intergenerațional.

Între dezafilieri față de genealogia locală și afilieri complicate (față de culturile centrale față de vecinătăți problematice) s-a definit, de-a lungul timpului, literatura română. Separările și întrepătrunderile se regăsesc în paradigma *de-* și *reteritorializării*, urmărită de Cornel Ungureanu de-a lungul *Geografiei* sale. Cu distanțe care astăzi nu mai înseamnă nimic, locurile – mărginite de întinderi care le relevau limita și le indicau identitatea – își reduc sau își pierd semnificația. Uneori găsesc o alta, nebănuită. Îmi amintesc de teza expusă de Zygmunt Baumann în *Globalization: The Human Consequences* și care nu afectează doar înțelegerea spațiului, ci influențează și raportarea la timp. Cum este posibil acest lucru? Pentru că viteza cu care sunt acoperite distanțele face ca prezentul să își redimensioneze calibrul: se micșorează, se fărâmițează și dispăre. De aceea, o imagine a spațiului – așa cum e expusă de un scriitor sau de altul – devine

urma unui prezent ale cărui momente de închegare și destrămare ar coincide. De exemplu, literatura lui Moni Stănilă ar putea fi citită (și) din acest unghi.

Geografia literară a României păstrează aerul cvasieseistic cu care istoricul literar și-a obișnuit cititorii. Propune o hartă multistratificată, nu impune o ierarhie de suprafață. Iar oricare dintre capitolele lucrării e asimilabil unei epitome a contextelor și a relaționărilor (inter)regionale care, încălcând canonul, sunt capabile să-l preschimbe, într-o oarecare măsură.

Tot un șantier (cu un păienjenis de interferențe, contraste, corelații și disocieri) s-a decelat în *Istoria secretă a literaturii române* (2007). Dezvăluiri senzaționale, așa cum o cereau timpurile recente? Nici vorbă. În *Istoria secretă...* s-a scris și s-a de-scris, cu seriozitate, aventura literaturii. Aventura nu s-a încheiat iar istoria nu e neapărat o istorie clasată într-un biblioraft cuprinzător și nici fixată pe un soclu prăfuit. Istoria se frământă, arde, se dezlănțuie. Cartea a deschis cu voluptate parantezele literaturii și ale istoriei literare. O secvență biografică, un fapt literar au fost percepute printr-o privire prismatică, a cărei lumină cobora de pe suprafața vizibilă spre *ideea* lucrurilor. Neobositele plonjări ale criticului în profunzimile atmosferei culturale, ale specificului local sau ale biografiei au făcut ca *Istoria secretă...* să însuflețească epoci și mentalități, cu tot șirul lung de condiționări care au dat realității culturale, la un moment dat, un relief. Și aburul cald al respirației. Scriitorii sunt capabili să mute frontiere și să propună un alt contur al lumii. Că era vorba despre cele două ispite ale lui Nicolae Steinhardt, despre absența conștientizării eșecului și nevropatiile lui Miron Radu Paraschivescu, așezarea și destrămarea hotarelor au stat sub semnul Imaginii. Într-un timp al atitudinilor extreme, geopolitica și Imaginea au generat/ stimulat o *estetică extremă* – o estetică a limitei (in)acceptabile. Ceea ce m-a frapat atunci, imediat după lectură, este că observațiile din *Istoria secretă...* păreau să plece de la premisa că persistența urmelor nu este dată de contururile lor elementare sau de cele corticale. Acestea ar fi păstrat totul în zona exteriorului. Însă persistența reală se leagă de un detaliu problematic, de o pecete afectivă, de o Imagine profundă care se încăpățânează să rămână în mintea noastră. Cu alte cuvinte, *Istoria secretă...* a scos la lumină (în siajul teoriei lui Ricoeur) fidelitatea, dar și fragilitatea memoriei, consumând și realimentând *imaginea în timp*. La fel ca *Geografia literaturii, Istoria secretă...* s-a dovedit o carte care, deși finalizată, nu s-a încheiat niciodată. S-a ramificat în nenumărate direcții, a provocat permutări și a acceptat modificări. De altfel, aproape toate cărțile lui Cornel Ungureanu au alcătuit un șantier care, odată închis, a lăsat deschise porți spre alte șantiere – de descoperit, de cercetat, de comparat.

De la o operă, dar și de la o viață a plecat *Petre Stoica și regăsirea Europei Centrale* (2010), carte care a repus în discuție o operă și spațiile ei germinative, concentrându-se asupra relațiilor dintre elemente, în loc să se mulțumească doar cu acestea din urmă. Era (și ea) un șantier sau o carte-rețea, care îl situa pe poetul *Arheologiei blânde* în peisajul central-european, apelând la o serie de concepte discutate de Cornel Ungureanu cu precădere în *Mitteleuropa periferiilor*. „Suntem în Europa Centrală dacă vrem să ne recunoaștem părtași la resurecția spiritului european”, scria autorul. Pentru a creiona profilul poetic al lui Petre Stoica, a recurs la o abordare concentrică, în valuri largi sau prin încercuiri stricte, cu schimbări de perspectivă, cu nuanțe și analogii, cu descendențe surprinzătoare și revelatorii convergente. A propus un montaj de secvențe memorialistice și de istorie literară, de eseu critic și de proză confesivă, de experiențe „generaționiste” și istorie culturală (central-europeană). Criticul a refuzat să conceapă Istoria (și critica) literară ca defilare sobră a datelor și a comentariilor înghețate de morga savantlăcului. În cărțile lui Cornel Ungureanu, conceptele, ideea și emoția au intrat într-un echilibru fericit. Verva exploratorului și dinamismul livresc s-au îmbinat în savoarea de neuitat a poveștii. Pe scurt: au prilejuit întâlniri miraculoase.

Cărți, biblioteci, acte culturale și întâlniri miraculoase, pecetluite de un sentiment al spațiului, a cartografiat *Literatura Banatului. Istorie, personalități, contexte* (2015)⁴⁹, ale cărei aproape șapte sute de pagini evocau, forfotind exegetic, modul în care (potențiala) dispoziție individuală de a crea se împletește osmotic cu specificul cultural general. Printr-o astfel de geometrie a culturii s-a orientat, lucid-euforic, Cornel Ungureanu. Prin pitorescul captivant al istoriei (literare, mentalitare) și prin neodihna unei geografii (reale, utopice) și-a invitat, sărbătorește, cititorul.

De la Centru spre margine. Sau invers

„Despre sentimentul spațiului trebuie să scriem mai întâi atunci când ne ocupăm de primele pagini scrise în Banat de Gerard de Cenad, de Iosif de la Partoș, de Ioan Slavici, de Sorin Titel sau de Petre Stoica. Scrisul lor aparține acestor locuri. Prezența lor, aici, numește un centru. Arată cât de mari erau distanțele dintre Timișoara și București, Belgrad, Budapesta, Viena, Paris și Londra. Cum se recuperau ele. Cum puteau fi recuperate pe jos, călare, în trăsură, în mașină în tren, în avion. Cum ajungeau aici cele scrise cu litere latine, slavone, turcești. Cum trecem - cu ce trecem – dintr-un mileniu într-altul.” Dintr-un mileniu într-altul a intrat Banatul prin voievodatul lui Ahtum și prin Gerardus, teolog, filosof, călător așezat în Cenad. Aici, unde Ahtum ridicase o mănăstire bizantină, Gerardus a întemeiat o catedrală. Iar de la Sfântul Gerardus a început să se contureze, limpede, geografia spirituală a Banatului. „Era un cărturar nepereche, spirit rebel, greu de înțeles într-o ierarhie ecleziastică în care ideea de ascultare era categorică. [...] Gerardus recitește, parafrazează versete din Daniel, e un bărbat al gândirii religioase, un predicator de seamă. Exegeții au numit marile embleme ale culturii europene pe care le urmează – unii chiar nume ale tradiției ebraice [...]. E autoritar, erudit, dar întrebările sale au, nu o dată, o desfășurare lirică.” Libertatea de gândire a lui Gerardus a ieșit la iveală, fără puțință de tăgadă, în *Tălmăcire a cântării celor trei coconi către Isingrim dascălul*. Scrisă în latină, aceasta e (după cum a arătat Cornel Ungureanu) una dintre cărțile spiritului central-european, așa cum putea fi el determinat în jurul anului 1000. Cum va fi definit mai târziu? Bunăoară, prin însemnările unui călător al Imperiului, F. Grisellini – care, în 1774, a intrat în cetatea Timișoarei și a cutreierat mai apoi, în lung și-n lat, Banatul. Sau prin Petru E. Oance, cu hărnicia firească a scrisului și cu excepționala lui bibliotecă. Prin necesitatea unui Centru, dar și prin utopia imperială ca vocație a periferiei. Prin policentrismul orașelor provinciale – care recreau imaginile sacre ale capitalei, dar păstrau (cu înverșunare) și afirmău (entuziast) mitul național. Iar „mitul Banatului imperial se naște din utopia retro al unora care știu câte ceva despre Gelu, despre Ahtum, despre latinul Gerardus, despre Doja sau despre A.C. Popovici. [...] Utopiile negative ale lui Cioran, Gombrowicz, Witkiewicz nu fac altceva decât să dea sens utopiilor pozitive semnate/semnalate de A.C. Popovici, Mircea Eliade, Miłosz sau Kundera.” Căci, așa cum mitul Vienei paradisiace era dublat de un altul, demonic, slăvita istorie imperială era subminată de o alta – nedreaptă. Este motivul (subliniat de Cornel Ungureanu) pentru care Eminescu, Slavici, Aron Cotruș, Blaga nu și-au clamat apartenența central-europeană, chiar dacă destule filoane ale operei lor au o rădăcină ascunsă în acest perimetru.

Cu dinamica ei specifică, Europa Centrală poate fi înțeleasă numai dacă se iau în vedere metamorfozele provinciei după 1918. Abandonul policentrismului cultural conduce la căutarea unui nou centru. A unei noi identități. De aici, tezismul cărților lui Slavici – explicabil prin „ethosul învățaturii”. Sau motivat de eforturile găsirii Centrului. Spiritul central-european a îndemnat la conservarea valorilor bănățene (românești, germane, maghiare, sârbești), inclusiv prin revistele trilingve ale lui Camil Petrescu și ale contelui Jakabffy ori prin „Vrerea” lui Virgil Birou. A

⁴⁹ Pentru analiza acestui volum al lui Cornel Ungureanu, v. Grațiela Benga, *Când istoria (literară) devine artă*, „Orizont”, XXVII, 2016, nr. 3, p. 10.

fertilizat modelul epopeic al lui Crnjanski, Ivo Andrici sau Emilian Stanev. Și a autentificat proza lui Nicolae Breban și Sorin Titel.

Istorii, frontiere și o axă a lumii

Dacă există o istorie care îl separă de Ardeal, Banatul se apropie totuși de spațiul transilvănean printr-o „Românie inaugurală.” Sau prin Paul Iorgovici, ai cărui bunici „au coborât din Ardeal întâi în Muntenia, ca tatăl său să ajungă apoi în Banat.” Cu o biografie uimitoare (și cu popasuri esențiale la Seghedin, Bratislava, Pesta, Viena, Roma, Paris), Paul Iorgovici nu a fost doar semnatarul *Observațiilor de limbă rumânească*, ci și editorul unui calendar pe seama „norodului sloveno-sârbesc și rumânesc”. Ori unul dintre întemeietorii *Societății Filosoficești a Neamului Românesc*. Cu setea lui de rânduială în cultura (și limba) română, Paul Iorgovici a experimentat trasee culturale variate. A trăit, cu o grație ametoare, la granițe. Așa cum tot la granițe s-a aflat și Ioan Slavici – căruia Cornel Ungureanu i-a dedicat pagini fundamentale. Și nu numai lui.

De la Ioan Popovici-Bănățeanul, Victor Vlad Delamarina, Aron Cotruș, Mihai și Mariana Șora, Virgil Nemoianu, Radu Ciobanu, Paul Eugen Banciu, Mircea Bârsilă și până la Radu Pavel Gheo și Tudor Crețu, autorul *Literaturii Banatului* a trecut prin teritorializări (Cora Irineu, Camil Petrescu, Lucian Blaga, G. Călinescu, L. Rebreanu) și deteritorializări (Lenau), a poposit printre revoltații Banatului (începând cu Ion Stoia-Udrea și sfârșind cu Herta Müller), a surprins „viața și literatura teologilor”, a șlefuit refugiul timișorean al cerchiștilor, a urmărit migrațiile lui René Phillip-Müller și Aurel Buteanu ori a recitat paginile celor născuți la Timișoara și afirmați pe alte meleaguri. Cu un ochi aruncat spre alte spații a stat, neobosit, Cornel Ungureanu. De aceea, Vasko Popa, Petre Cârdu, Ioan Flora, Adam Puslojić, Pavel Gătăianțu și Ioan Radin Peianov au arătat că frontierele pot mai degrabă să unească decât să despartă.

Pentru Cornel Ungureanu, scriitorii (indiferent de anvergura lor estetică) au fost emblematice pentru un anumit spirit al locului. Au verticalizat, organic, o axă a lumii.

Spre o nouă topografie. Subterane și viziune

Nimic din bogăția variată a nuanțelor nu se poate înțelege fără o corectă contextualizare. La fel ca în *Imediata noastră apropiere*, ca în *Istoria secretă a literaturii române*, *Geografia literaturii române*, azi sau ca în *Mitteleuropa periferiilor*, *Literatura Banatului* a implicat o redimensionare a literaturii prin punerea ei în relație cu un ansamblu de împrejurări culturale, mentale, politice, sociale ș.m.d. Bunăoară, când scria despre A.C. Popovici, Cornel Ungureanu era lămuritor, iar concluzia - categorică: „a-l scoate pe gânditor din context înseamnă a manipula abuziv pe marginea operei sale.” Aceeași atență, vibrantă contextualizare a descoperit vecinătăți neașteptate și încrucișări captivante – de-a lungul cărora scriitori români se pot întâlni, fără refulul inadecvării, cu Hašek, cu Ivo Andrici, Elias Canetti, Musil, Hermann Broch, Milan Kundera și Peter Esterhazy. Prin asocieri, conexiuni și recontextualizări, literatura Banatului și-a găsit, cu farmec, un loc firesc în topografia literaturii române – așa cum o reliefează principiul descentralizării culturale.

Nerăbdător și totuși migălos, Cornel Ungureanu nu s-a lăsat călăuzit de fluxul demential al arderii etapelor. Graba lui de a cuprinde, insașiabil-enciclopedic, direcții literare și subterane culturale nu a fost păguboasă: a cunoscut natura intimă a lucrurilor și a avut harul viziunii. Nu o revărsare torențială, sub norocoasa influență a muzei, este *Literatura Banatului*. Viziunea care a irigat-o nu a fost produsul unei reactivități pripite, ci efectul unei coaceri temeinice. Cu textura ei bine bătută, cartea e rodul acumulării stăruitoare și a organizării arhitecturale. De altfel, pe Cornel Ungureanu nu l-a speriat niciodată riscul pierderii în desigurul informației. Dimpotrivă: a avut voluptatea detaliului, s-a bucurat de savoarea explorării, a fremătat la descoperirea unei corelații.

Nu a dat înapoi în fața tratatelor de istorie sau filosofie, nu s-a înspăimântat nici în fața scrierilor politice. A ascodit pretutindeni, a controlat toate ungherele și a scos la lumină, entuziast, cordial-înțepător sau cumpănit-sfredelitor, aspecte și dimensiuni (culturale) dintre cele mai percutante. „S-a spus [...] că Lucian Blaga nu s-a implicat în definirea modernității (a postmodernității) vieneze. [...] Problema cea mai importantă a lui Blaga nu este însă a includerii în civilizația agonică vieneză, ci a despărțirii de ea. Stagiul bănățean ar fi prima «despărțire». Dacă a învățat ceva din lecția vieneză, a învățat lecția începutului absolut. Viena nu l-a legat de Loos, de Freud sau de dodecafoniști, de novatorii frenetici, de atîștii abisali, l-a legat de modelul Nietzsche. Și de ideea de erezie.”

Într-o vreme în care istoria literară nu mai cunoaște prestigiul de odinioară, *Literatura Banatului* arată că pierderea prospețimii acestei discipline nu e definitivă. Istoria și geografia literară își dau mâna cu geopolitica (dar și cu alte abordări extraliterare), reflecția argumentată merge la braț cu ideea incitantă, fulgerător plasată, iar aventura investigării în pas vioi nu refuză așezarea chibzuită, specializată. În fond, Cornel Ungureanu ne-a obișnuit cu structura lui paradoxală, capabilă să preschimbe deschiderea (pentru unii, excesivă) în concentrare intensivă. Dar și să înlăture locurile comune, să descopere cotloane ignorate, să reevalueze „marginile”. Sau să pună în discuție (i)mobilitatea canonului literar.

O poveste cu stil

Fără îndoială, *Literatura Banatului* dă și astăzi măsura sagacității, viziunii, substanței, erudiției și exemplarității lui Cornel Ungureanu. Oferă imaginea completă a țesăturii începute cu *Imediata noastră apropiere* și continuate, fir după fir și nod după nod, cu *Mitteuropa periferiilor*, *Geografia literaturii române, azi sau Istoria secretă*. Însă, chiar dacă e produsul unui istoric și critic literar, se dovedește și o carte deschisă spre cititorul fascinat de *récit*, nu neapărat interesat de *histoire*. În loc să-l supună pe cititor la o probă de duranță, cu piedici venite din natura obiectului și din luxurianța informației, pagini întregi se citesc ca o poveste cuceritoare. Cum e posibil? Prin împletirea filiației cu narativizarea. Prin răsucirea analizei și a contextualizării cu o mișcare de finețe stilistică. Prin scriitori care, nu o dată, devin personaje. Prin modul în care aceste personaje sunt departe de a trăi abandonul: revin de multe ori în altă lumină, cu un nou rost. Prin asumarea unei doze de creativitate, ca mijloc de seducție – complementară miezului discursiv, ca modalitate de convingere. Prin frazare, întoarceri, salturi și înșurubări *cu stil*, Cornel Ungureanu și-a îmbiat cititorul să se lase pradă curiozității intelectuale și plăcerii textuale.

Dar în *Literatura Banatului* și-a făcut loc și povestea autorului însuși, care, la răstimpuri, a picurat frânturi evocatoare din copilărie (ca în segmentul dedicat lui Tata Oancea) și a reactualizat întâlniri sau experiențe esențiale. Își retrăiește nostalgic formarea, așa cum melancolic își imaginează – spre comparație sau compensație – istoriile alternative.

Fotoliul regal

Experimentele diaristice ale lui Cornel Ungureanu i-au confirmat plăcerea de a evada în ficțiune *A muri în Tibet*, volumele intitulate *Despre regi, saltimbanci și maimuțe*, *Șantier 2* sunt jurnale. Sau, mai degrabă, anti-jurnale, căci și într-un gen de graniță, așa cum este cel diaristic, Cornel Ungureanu s-a dovedit a fi neconvențional. Sunt, toate, anti-jurnale, nu doar pentru că ordinea cronologică a întâmplărilor nu e respectată: „Dar cum să scrii în jurnal respectând cronologia întâmplărilor? Întâmplările noastre alunecă mereu din Ordinea cea dreaptă în Harababura cea mare, iar rostul celui care ține, pentru fidelul lui cititor, jurnal, e de a face un pic de ordine. De a sustrage nefericitei cronologii o istorie sau alta pentru a-i face loc pe fotoliul regal. Pe linia de plutire. Pe ambarcațiunea salvatoare. *Sur le radeau de la meduse*.” Pentru Cornel Ungureanu, realitatea se desfășura mereu într-un registru complementar. Era întotdeauna însoțită

de ceea-ce-ar-fi-putut-să-fie. Realitatea includea o mare doză de potențialitate – aceasta ar fi axioma în jurul căreia s-au configurat paginile diaristice ale lui Cornel Ungureanu. Un șir de personaje și de întâmplări definitorii s-au extras din această structură complementară a realității, dând densitate unei structuri „adesea prea fuidă și prea transparente” (spunea Cornel Ungureanu într-o frază de început la *Despre regi, saltimbanci și maimuțe*). Experimentele diaristice nu conțin introspecții, nu au o dimensiune autoscopică și autospeculativă. Autorul i-a privit cu precădere spre alții, a pus în scenă povești dinamice, a comentat și a evocat. Așa cum apare în *A muri în Tibet* (și cum au arătat și cărțile care i-au urmat), Banatul e spațiul real în care se desfășoară o istorie personală, afectivă și intelectuală. Poate fi, totodată, centrul lumii, în care e posibilă o epifanie. Este, de asemenea, un topos cultural și un depozit de artefacte ce pretind o minuțioasă arheologie. Însă, nu în ultimul rând, e un spațiu-spectacol, în care istoria și ficțiunea se suprapun uneori până la confuzie. În această ultimă accepțiune, Banatul adăpostește personaje stranii, pregătite să iasă (sau care chiar ies) din teritoriul verosimilului și veridicității. Există personaje care se mișcă perfect în decorul strâmb al prezentului. Altele - care trăiesc un anumit soi de inadaptare la lumea de azi și intră, cu dezinvoltură, în zodia dezarticulării. Dar, pe de altă parte, aparțin și coerenței pe care o dă scenariul unei parabole. Toate aceste personaje sunt, în primul rând, excelent conturate ca *imagine*, dar funcționează ca *personaje de parabolă* – chiar dacă povestea căreia îi aparțin nu urmează neapărat scenariul tradițional al parabolei. Ele intră într-un mecanism paradoxal: spun și nu spun, comunică și nu comunică, maschează și descoperă în același timp.

Înainte de a fi un (anti-)jurnal, primul volum din *Despre regi...* era un joc amar ce lega memorialistica, eseistica, ficțiunea și publicistica. Înainte de a fi o carte despre teatru, era o carte despre zădărnici. Și, înainte de a adăposti o galerie de portrete, a protejat reușitele și eșecurile unor proiecte culturale bănățene. Pe pedestalul ratării trona, regal, o instituție care ar trebui să redefină *imaginea locului*, în interiorul relației dintre regional și național. Dintre reteritorializare (care să umple cu mesaj locul vid al globalizării) și identitatea europeană. Europa regiunilor, capabilă să redea prospețimea identității europene, plana și asupra volumului al doilea din *Despre regi...* De data acesta, regii nu mai erau ai scenei, ci ai literelor. Erau structuri regale care domneau peste un perimetru geografic impresionant, pentru că acoperea cu ușurință un spațiu cultural enorm. Deschiderea culturală și buna așezare europeană lăsa în umbră hotarele politice. Franyó Zoltán, Franz Liebhard, René Fülöp-Miller, Ion Stoia-Udrea aparțineau unui timp remarcabil, dar și unui spațiu privilegiat, care a știut să păstreze echilibrul cultural. Dacă o națiune sau Europa vrea să intre ca partener în jocurile globale, trebuie să-și găsească mesajul, care este în mod esențial unul cultural. De la acest principiu a pornit Cornel Ungureanu. Mesajul cultural nu este unul abstract, ci substanțial legat de un șir de fenomene culturale care pot configura o identitate. „Iar o identitate clară trebuie să înceapă de la Europa regiunilor. Păstrarea identității regionale rămâne un deziderat major în acest timp în care nu deteritorializarea, ci reteritorializarea definește un fenomen de avangardă: un fel de a contesta regula jocului.”

Imagina în derulare ar fi (aparent) tema principală a ultimului volum din *Despre regi...* În realitate, acest jurnal-eseu-roman experimental vorbea despre deteriorarea spațiului intimității. Cartea a legat lumea filmului de Banatul ce ar fi putut deveni un Centru al imaginii pe peliculă – proiect eșuat, căci studiourile de film despre care se vorbea în Timișoara la începutul anilor '90 nu s-au materializat niciodată. Dar acest eșec nu șterge autentică *istorie locală* a filmului, în care Lucian Ionică și Iosif Costinaș au stabilit coordonate fundamentale. Și în care Iosif Coștinaș a devenit, el însuși, personaj. Dar peste istoria autentică se așterne, evident, o alta – prin care Cetatea filmului de peste ocean aruncă pârgii spre un Banat capabil (sau nu?) să înțeleagă spectacolul imaginii.

Precum celelalte (anti)jurnale, *Șantier 2* a menținut forfota locului pe care (încă) se construiește. A păstrat însemnări memorialistice și notații diaristice care acoperă mai mult de patruzeci de ani. A prilejuit sondarea terenului, reconstituind epoci și biografii fără a ignora vreo clipă impulsul creativității, izbucnirea ideii și, mai ales, existența unei alternative imaginare. Semnele devenirii intelectuale au prins formă (și) prin organizarea hibridă a *Șantierului*, validând simultan două structuri cu care cititorul modern mai păstrează punți de legătură: călătoria și spectacolul. Călătoria spre întâlnirile excepționale nu ocolea spațiul originar: Banatul real. Dar nici spațiul unde se nasc legende spectaculoase și prind contur personaje emblematice pentru vârsta mirabilelor întâlniri.

Poate ar trebui subliniat că toate experimentele diaristice ale lui Cornel Ungureanu au pornit din bibliotecă. Biblioteca de acasă, biblioteca și arhiva lui Franyó Zoltán, arhiva Buteanu, cărțile de la care pornește (sau ar trebui să pornească) actul teatral, cartea care îndeamnă la aventură spirituală, cartea (imaginară) a lui J. J. Fitzcarraldo, cartea citită și cartea scrisă au fost, pentru Cornel Ungureanu, *lumea*. În bibliotecă se ascundea principiul generator, în bibliotecă ar putea fi (și) ultimul refugiu.

În *Dialoguri, pagini de jurnal* (2023), Cornel Ungureanu a redistribuit centrele de greutate: prioritatea simbolică e acordată sferei personale, întâlnirilor care au reconfigurat trasee – de lectură, dar mai ales de existență. Chiar și prima parte a volumului, dedicată lui Mihai Șora, Axente Sever Popovici, Vintilă Horia, Arșavir Acterian, Ovidiu Cotruș, Petru Vintilă, Sorin Titel, lui Petre Stoica și Anișoarei Odeanu, în această cheie se cuvine citită – cu toate acroșajele paginilor mai vechi criticului, de la cele despre literatura exilului până la *Mitteleuropa periferiilor* și *Istoria secretă a literaturii române*. Carte concepută după încheierea amplei *Geografii literare a României*, în cadrul căreia volumul dedicat Ardealului a necesitat documentarea cea mai extinsă și s-a dovedit cel mai dificil de conceput (după cum mărturisește Cornel Ungureanu într-un interviu acordat Adrianei Babeți), *Dialoguri, pagini de jurnal* e o recapitulare necesară. „Simțeam nevoia unor amintiri – amintirea unor oameni care au însemnat ceva în viața mea.”, scrie criticul într-*O notă*. Conținutul memoriei se decantează, așadar, în forma evocărilor și a dialogurilor – materializare a străduinței autorului de a-și confirma un loc în lume, cu sprijinul amintirilor. Ca oglindire și poziționare a sinelui, dar și ca înțelegere a celuilalt, identitatea e reconstruită prin rapelul memoriei, prin re-cunoașterea unor întâlniri care au produs, la rândul-le, cunoaștere.

O subminare stăruitoare a rutinelor: paginile de istorie și critică literară sunt străpunse de tăieturi din presă și împânzite de scrisori (ale lui Mircea Eliade, Ovidiu Cotruș, Axente Sever Popovici, Vintilă Horia și Iosif Titel) – ceea ce face ca structura de puzzle complex (marca Ungureanu) să se mențină prin echilibrarea tuturor acestor crochiuri. Bunăoară, popasurile în dreptul romanelor lui Sorin Titel se petrec abia după ocolul prin întâlnirile formatoare ale scriitorului cu proza lui Cehov, cu imaginile cristice din romanele lui Dostoievski sau cu modelul Robbe-Grillet. Iar întreaga construcție a evocării autorului bănățean își luminează conturul odată cu includerea unor scrisori ale lui Iosif Titel, tatăl scriitorului (din care aflăm traseul unui roman neterminat, *Melancolie*, și istoriile contorsionate ale altor cărți). Mai mult: evocarea lui Sorin Titel își schimbă perspectiva confesivă, prin inserarea unui interviu pe care scriitorul i l-a dat Brândușei Armanca: „Întotdeauna am vrut să scriu despre lucruri fundamentale. Am oroare față de literatura pur conjuncturală care vorbește despre lucruri trecătoare. [...] Pe mine m-a obsedat această temă ce privește sentimentul matern și filial” (p. 121). Ca operator mental cu înțeles structurant, arhetipul matern a generat o lume imaginativă în care spațiul se verticalizează iar trecutul e prezentificat. Cu alte cuvinte, romanele lui Sorin Titel adună la un loc pliurile timpului, indicii și artefacte din care reconstituim fragmente ale identității unui spațiu. De aceea, (dacă mi se permite

să preiau termenii lui Bertrand Westphal) ajung să hrănească memoria locului. Mai exact, memoria Banatului.

Nu altfel stau lucrurile cu celelalte evocări, încadrate de câteva tușe contextualizante, străbătute în lung și în lat de convergențe sau concentrate în puncte de tensiune. Începute cu rememorarea primei întâlniri (în casa actorului Emil Reus), paginile despre Ovidiu Cotruș continuă cu schițarea admirației pe care Mircea Eliade i-o purta celui care a făcut o călătorie la Paris în 1969. La fel ca alții care l-au cunoscut pe Cotruș, Eliade era uimit de vitalitatea, inteligența și memoria formidabilă a celui care (după cum scria istoricul religiilor în jurnal) „trăiește printr-un miracol”. „Mereu pregătit să numească miracolul, Mircea Eliade trăiește o ușoară stare de exaltare.”, a comentat Cornel Ungureanu la pagina 76. Iar adăugarea unor scrisori ale lui Eliade (păstrate de doamna Delia Cotruș) permite virajul spre o altă sursă a exaltării eliadești: „opus magnum” – marea operă pe care se străduia să o ducă la capăt, cu pagini abia încheiate despre Zarathustra și religiile iraniene.

Ca atare, existența e principalul nucleu de interes din *Dialoguri, pagini de jurnal*, chiar dacă atenția criticului se rotește, în mod repetat, spre literatură. În cazul lui Petre Stoica, de pildă, raportul dintre existență și scriitură a stat sub semnul lui *homo aestheticus*. „Fiindcă existența lui Petre Stoica are stil. Acest stil și-l construiește scriind, dar și deconspirându-și secretele – evocând, pentru uzul iubitorului de poezie, epopeicele întâmplări ale existenței sale de poet.” (p. 135). *Grosso modo*, prin arhivarea pe care se sprijină, evocările lui Cornel Ungureanu au restabilit legătura dintre trecut și prezent prin potențialitate (concretizată în acumulări de texte și atitudini plasabile într-un orizont semnificativ) și prin actualitatea nuanțată (determinată de perspectivele din care e privit un anume context).

Investigațiile dialogale din prima parte a volumului – în măsura în care pun în oglindă idei și forme discursive ori adună și oferă sugestii – au luat forma interviurilor din segmentul central al volumului. Conversațiile pe care istoricul literar le-a avut cu Ioan Pinteș, Călin Crăciun, Daniela Sitar-Tăut, Cristian Pătrășconiu, Adriana Babeți, Iulian Boldea, Robert Șerban și Lăcrimioara Ursă aduc la lumină reflecții depre literatură (firește, nu-i așa?), rememorări și recuperări. Dar, mai ales, sugerează o stare, în evoluția ei constitutivă. Întristătoare. Recapitulativă. Care se preschimbă din promisiune în sintetizare epuizantă.

Ce regrete a avut în privința cărților pe care nu le-a scris?, l-a întrebat Robert Șerban pe Cornel Ungureanu. Aflăm (la paginile 232-233) că au fost mai multe: *Slavici și lumea lui*, al doilea volum din *Istoria secretă a literaturii române*, care să fi cuprins documente din arhivele CNSAS, și o carte despre unchiul criticului, un chirurg remarcabil, Ilie Săbăilă (ginerelul lui Aurel Dobrescu, un apropiat al lui Iuliu Maniu). „Ce anume – din ceea ce este fundamental – sunteți sigur că nu ne poate da literatura?” l-a chestionat Cristian Pătrășconiu. „Imunitatea. Un drum mai puțin accidentat către Cărțile sacre.”, a răspuns Cornel Ungureanu. Și a continuat, puțin mai încolo: „Pot privi cu melancolie spre cărțile mele – încerc să le dau la o bibliotecă din oraș. N-au loc. Am încheiat *Geografia literară a României*, va avea multe pagini – unde va avea loc? Locul ei? Va fi nevoie de ea? Da, eu cred în literatură. Dar cei de după noi?” (p. 210-211).

Evocările și dialogurile lui Cornel Ungureanu nu s-au refugiat în marote și nici nu s-au agățat de un singur unghi. Sau metodă. Intervențiile criticului nu au alterat realitatea. Și nici memoria literaturii. Le-au structurat. Și ne amintim că, în construcția memoriei culturale, literatura constituie un pilon de susținere, iar textul memorialistic atrage o paletă întinsă de perspective posibile.

Dar memoria personală? După ce a explorat-o istoricul literar, a reținut-o jurnalul. „În luna august, drumurile mele se vor desfășura între Timișoara – redacție, farmacia, Zăguzeni – casă,

Caransebeș – spital.” Era 1 august 1989 când Cornel Ungureanu a scris aceste rânduri. Paginile care încheiau volumul sunt notațiile diaristice prin care un fiu își ia rămas bun de la mamă. În spital. „Acasă, toate lucrurile ei vor muri împreună cu ea./ Să mai scriu că îmi face bine să stau cu ea, să o privesc. E o bătrână frumoasă. Mai are un rest de cochetărie (cum arăt? probabil groaznic, nu m-am spălat azi, aici...). Și în afară de petele de sânge – totul e pătat cu sânge – arată bine.” (p. 258). Vârsta inocenței a fost lăsată în urmă. Fiul a luat contact cu o realitate căreia i se opunea nu numai prin gestică ritualică de zi cu zi, ci și prin consemnarea diaristică – devenită o formă de discurs împotriva morții. Dar și de împăcare cu ea. Reluarea acestor pagini la mai mult de trei decenii după scrierea lor așază *Dialoguri, pagini de jurnal* în orizontul tematic al reaşezării (nostalgice) și într-un stil dominat de expansiuni neașteptate sau de retrageri bruște, de șarje exploratorii sau reculuri. Cu alte cuvinte, obsesia întoarcerii poate fi considerată o procedură esențială în multe dintre cărțile lui Cornel Ungureanu, care se realizează atât la nivelul subiectului, prin împletirea unor fire tematice recurente, cât și la nivel structural, prin virajele frazei, dar și prin modificarea distanțelor – de la alonja istoricului literar la (dureroasă) confesiune. Și de la memoria individuală la memorie textuală.

Poate că trecutul trebuie să rămână, în viețile noastre, la fel de plin de resurse ca viitorul. De aceea, nu citesc *Dialoguri, pagini de jurnal* ca pe o modalitate indirectă de a face bilanțul unei vieți. Chiar dacă plutește deasupra ei amarul unei încheieri, o văd ca pe un exercițiu de continuitate și durabilitate a identității, în care (dacă e să amintesc planurile temporale decupate de Sf. Augustin în *Confesiuni*) prezentul lucrurilor trecute și prezentul lucrurilor prezente și-au dat mâna cu prezentul lucrurilor viitoare. De-acum, cu prezentul amintirilor.

Dacă volumele de istorie critică literară ale lui Cornel Ungureanu au doza lor de spectaculozitate, (anti)jurnalele și dialogurile conțin spectacolul lor. Etajat. Structural – fiindcă fiecare carte le conține pe cele care au precedat-o, fără a le repeta în sensul obișnuit al termenului. Apoi, prin mixajul lumilor reprezentate – istorie și istorii, poveste și parabolă, lumi reale și lumi posibile, spații centrale și spații marginale. În fine, prin discurs – în care umorul și (auto)ironia străbat liber un text a cărui menire e să pună la îndemână o ambarcațiune salvatoare.

Decenii la rândul, Cornel Ungureanu s-a confundat cu a fi în slujba literaturii. Cu onoare. În egală măsură, a stăpânit-o. Fără trufie. Dimpotrivă: cu o smerenie și cu o generozitate catalizatoare pentru toți cei care i-au fost în preajmă.

Întâlnirea miraculoasă din anii '90 m-a făcut ceea ce sunt. Fiecare rând pe care l-am scris de atunci încoace i se datorează lui Cornel Ungureanu. Din orizontul în care se află acum, pe un fotoliu regal, profesorul e (cum zicea mereu) „în așteptare”.